

Περιοδικὰ Ἀνάλεκτα

Estudio Agustiniano, τόμ. 60, τεύχ. 1 (2025)

Ἡ περιοδικὴ ἔκδοσις τῆς Αὐγουστινιανῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Βαγιαδολιδ για τὸ 2025 ἀνοίγει μὲ τὸ ἄρθρο τοῦ David Álvarez Cineira: “Jesús y sus maestros en el Evangelio de la Infancia según Tomás. Una profesión de alto riesgo” [σσ. 5-42]. Σὲ αὐτὸ ὁ σ., ἐκκινώντας ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Θωμᾶ, ἀφηγεῖται τρία ἐπεισόδια ἀπὸ τὴν παιδικὴ ἡλικία τοῦ Ἰησοῦ στὴ διάρκεια τῆς ὁποίας ὁ Ἰησοῦς πηγαίνει στὸ σχολεῖο γιὰ νὰ μάθει τὸ ἀλφάβητο. Ὡστόσο, ἡ προκλητικὴ του στάση δημιουργεῖ συγκρούσεις μὲ τοὺς δασκάλους, οἱ ὅποιοι τὸν τιμωροῦν, προκαλώντας τὴν ὀργὴ τοῦ τελευταίου μὲ σοβαρὲς συνέπειες γι’ αὐτοῦς. Ὁ Ἰησοῦς ἐπιδεικνύει μίαν ἐξαιρετικὴ γνώση τοῦ ἀλφαβήτου καὶ μιὰ σοφία ποὺ ὑπερβαίνει τὴν ἀνθρώπινη κατανόηση, γελοιοποιώντας τοὺς δασκάλους του. Προηγούμενες μελέτες ἔχουν ἀναδείξει αὐτὴ τὴ θεϊκὴ γνώση ἀλλὰ, ὅπως σημειώνει ὁ σ., ἔχουν παραβλέψει τὸν ρόλο του ὡς διδάσκοντα, κάτι ποὺ γίνεται ἐμφανὲς ὅταν οἱ ἱστορίες αὐτὲς συνδέονται μὲ τὴν κορύφωση τοῦ Εὐαγγελίου, ὅπου ὁ Ἰησοῦς διδάσκει Φαρισαίους καὶ λογίους στὸν Ναό. Ἡ ἀπαξίωση τῶν Ἑβραίων δασκάλων, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Ἰησοῦ ὡς δάσκαλο, θὰ μπορούσε νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς κριτικὴ ἔναντι τῶν Ἑβραίων ἐκπαιδευτικῶν καὶ ταυτόχρονα ὡς προτροπὴ πρὸς τοὺς χριστιανοὺς γονεῖς νὰ ἐμπιστευτοῦν τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν παιδιῶν τοὺς σὲ χριστιανοὺς δασκάλους.

Ἀκολουθεῖ ἡ μελέτη τοῦ MingJun X. Wilson, μὲ τίτλο: “Toward a renewed recognition of Colossians Through the lens of Augustine’s *de Trinitate*” [σσ. 43-67], στὴν ὁποία διερευνᾶται ἡ *Πρὸς Κολοσσαεῖς* ἐπιστολὴ ὡς πηγὴ ἀρχαίων, ἔγκυρων, ἀναγνώσεων μέσα ἀπὸ τὸν φακὸ τοῦ *De Trinitate* τοῦ Αὐγουστίνου (περίπου 400-420). Ὁ σ. παρατηρεῖ ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ ρητὴ παράθεση βασικῶν ἐδαφίων τῆς ἐπιστολῆς σὲ σημαντικὰ στοιχεῖα τῆς ἐπιχειρηματολογίας του, ὁ Αὐγουστίνος θίγει θέματα ποὺ θυμίζουν ἔντονα τὴν πολεμικὴ τοῦ ἴδιου τοῦ Παύλου. Σὲ αὐτὰ περιλαμβάνονται ἡ φύσις τῆς αἰρετικῆς λατρείας τῶν ἀγγέλων, ἡ γραφὴ τοῦ σταυροῦ καὶ διακριτὲς κατηγορίες γνώσεως. Ἐπιπλέον, ὁ Αὐγουστίνος καθιστᾶ σαφῆ μίαν ὑποκειμενικὴ ἐπιστημολογικὴ κοσμολογία ποὺ διέπει τόσο τίς ψευδεῖς ὅσο καὶ τίς ἀληθεῖς λειτουργικὲς πράξεις. Ὅπως ὑποστηρίζεται ἀπὸ τὸν Παῦλο καὶ τὸν Αὐγουστίνον, ἡ ἀληθινὴ λατρεία τοῦ Θεοῦ περιλαμβάνει τὴν ἐνατένισιν τόσο τῆς ἐνσαρκωμένης ἀλληλεγγύης τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὸν φυσικὸ θάνατον ὅσο καὶ τῆς ἐπακλόουθης ἀνάληψης σὲ σφαῖρες ποὺ βρίσκονται πάνω ἀπὸ τὴ διαμεσολαβητικὴ δύναμις τῶν ἀγγέλων, οἱ ὅποιοι μποροῦν μόνον νὰ προσφέρουν ἀπατηλὰ πνευματικὰ ὁράματα. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ σ. ἐπισημαίνει ὅτι μόνον ἡ μετάδοσις τῆς ἀληθινῆς γνώσεως ἀπὸ τὸν Χριστὸ μπορεῖ νὰ μετατρέψει τὴν ὕλικὴ ἐμπειρία τοῦ ἀνθρώπου-πιστοῦ σὲ εἰκόνες τῆς θείας δόξας.

Σὲ ζητήματα φιλοσοφίας ἀναφέρεται ἡ ἐργασία τῆς María Jesús Hermoso Félix, μὲ θέμα: “La transformación especular de la filosofía en el encuentro con

el cristianismo” [σσ. 69-89]. Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι, πέρα από τις προφανείς συνδέσεις που δημιουργήθηκαν μεταξύ χριστιανών στοχαστών, όπως του Scotus Eriugena και του Nicholas of Cusa, και τρόπων σκέψης που υπάρχουν στην παράδοσή μας, όπως ο ιδεαλισμός ή η έρμηνευτική, να καταδειχθεί πως η κατανόηση της ίδιας της φιλοσοφίας επηρεάζεται από την αρχή της χριστιανικής θεολογίας. Η έμπιστοσύνη στη λογική και στην ικανότητά της να έρμηνεύει τα θρησκευτικά κείμενα και τις τελετουργίες, από μία ενιαία αλήθεια, είναι τυπικά χριστιανική. Και μόλις αναδυθεί, γίνεται ή έμπνευση για την ίδια την παγανιστική φιλοσοφία. Οι τεράστιες δυνατότητες κοινωνικής συνοχής που συνεπάγεται αυτή ή συμμαχία μεταξύ πίστεως και λογικής, όπου οι διανοούμενοι και οι φιλόσοφοι δεν είναι ξένοι προς την πίστη του λαού, μεταμορφώνουν το κοινωνικο-πολιτικό και διανοητικό τοπίο.

Στον χώρο της φιλοσοφικής σκέψης παραμένει το κείμενο του Fr. Czar Emmanuel V. Alvarez, OSA, με τίτλο: “Wisdom in Love: Philosophy in Action in St. Thomas of Villanova” [σσ. 91-125], στο οποίο ο σ. διερευνά από τη μία πλευρά την κατανόηση της σοφίας από τον άγιο Θωμά της Villanova και τη σχέση της με την αγάπη και από την άλλη τον τρόπο με τον οποίο μετατρέπει την κατανόηση αυτή σε συγκεκριμένες πράξεις. Αυτό είναι αρκετά εμφανές ιδιαίτερα στο ποιμαντικό του έργο, που έμπνέεται τόσο από τη σοφία όσο και από την αγάπη στη διπλή της διάσταση. Έτσι, το παρόν άρθρο έχει έρμηνευτικό χαρακτήρα, αν και επισημαίνεται η πιθανή επίδραση του αγίου Αυγουστίνου για την καλύτερη κατανόηση της σκέψης του αγίου Θωμά και αυτό γιατί οι όμιλίες του αποτελούν την αποκλειστική πηγή μελέτης, ή οποία κινείται γύρω από όρισμένες βασικές ιδέες (όπως η σοφία, η γνώση και η αγάπη). Πρόθεση άλλωστε του σ. είναι να καταδειχθεί ότι οι φιλοσοφικοί στοχασμοί του αγίου Θωμά δεν έχουν καθαρά θεωρητικό χαρακτήρα. Μάλλον εφαρμόζονται σε συγκεκριμένες πράξεις – αποτελώντας έτσι ένα παράδειγμα «φιλοσοφίας εν δράσει». Με τον τρόπο αυτόν, εξηγείται τι παρακίνησε τον άγιο Θωμά της Villanova σε βαθύτερο επίπεδο, την ίδια στιγμή που οι πράξεις γενναιοδωρίας του δεν ήταν παρά συγκεκριμένες εκφράσεις της αγάπης του για τον Θεό και τον πλησίον και της σοφίας που κατόρθωσε να αποκτήσει υπό την καθοδήγηση της πίστεως. Παρουσιάζονται ή πίστη και ή λογική να αλληλοσυμπληρώνονται, ή φιλοσοφία και ή θεολογία να συνεργάζονται και άμφότερες να μπορούν να καθοδηγήσουν τον άνθρωπο στην αναζήτηση και την κατοχή της σοφίας.

Έν συνεχεία, ακολουθεί το άρθρο του Luis Resines Llorente, με θέμα: “Los prólogos de los catecismos de Carranza y de Trento” [σσ. 127-168], όπου ο σ. προσεγγίζει τους προλόγους των κατήχησεων του Carranza και της Συνόδου του Τριδέντο. Συγκεκριμένα, μεταξύ των εκδόσεων αυτών των δύο κατήχησεων μεσολάβησαν οκτώ χρόνια: Bartolome Carranza (1558) και Σύνοδος του Τριδέντο (1566). Ο πρώτος κατασχέθηκε από την Ισπανική Ίερά Έξέταση, αλλά έγκριθηκε από μία Συνοδική Επιτροπή ή άλλος διαδόθηκε και μεταφράστηκε πολύ, ως ή πιο έγκυρη κατήχηση της καθολικής διδασκαλίας υπ’ αυτές τις συνθήκες. Όμως, είναι περίεργο ότι ή κατήχηση του Carranza επηρέασε στη συνομολόγηση αυτών των άλλων (κατήχησεων) του Τριδέντο, αντίθετα από τον δικό του πρόλογο.

Ἡ ἐπόμενη κατὰ σειράν μελέτη τοῦ τεύχους εἶναι τοῦ Ikechukwu Anthony KANU, OSA, μὲ τίτλο: “Consecrated Life and Option for the Poor: Witnessing to Christ’s Pre-existent Love and Incarnate Solidarity” [σσ. 169-190], στὴν ὁποία ὁ σ. παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἐνσάρκωση τοῦ Χριστοῦ εἶναι μία ριζοσπαστικὴ ἔκφραση τῆς ἐπιλογῆς γιὰ τοὺς φτωχοὺς. Αὐτὴ ἡ θεολογικὴ θέση βασίζεται στὴν προϋπάρχουσα ιδιότητα τοῦ Λόγου (ὁ Ὅποιος ἔχει τὴ μορφή τοῦ Θεοῦ) καὶ τὴ Σάρκωσή Του-Κένωση (ὁ Ὅποιος πραγματικὰ προσέλαβε τὴν ἀνθρώπινη σάρκα καὶ φύση στὸ σύνολό της) ποὺ βρίσκουν τὴν ἐνότητά τους στὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἀνιδιοτελὴς πράξη τοῦ Χριστοῦ καταδεικνύει τὴν ἐπιλογὴ Του γιὰ τοὺς φτωχοὺς, διότι ἀποδέχθηκε τὴ φτώχεια, τὴν ἀδυναμία καὶ τὸν θάνατο, ἀναγνωρίζοντας τὸν πόνο καὶ τὶς ἀνάγκες τῆς φτωχῆς ἀνθρωπότητας. Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο, ἡ παρούσα ἐργασία ὑποστηρίζει ὅτι ἡ προϋπάρχουσα ιδιότητα τοῦ Λόγου καὶ ἡ Σάρκωσή Του εἶναι οἱ πρῶτες σχέψεις σὲ μία συζήτηση σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιλογὴ γιὰ τοὺς φτωχοὺς σὲ σχέση μὲ τὴν ἀφιερωμένη ζωή. Ἔτσι, ἡ ἐργασία ξεκινᾷ μὲ τὴν κατανόηση τῆς ἐπιλογῆς γιὰ τοὺς φτωχοὺς καὶ μελετᾷ περαιτέρω τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἀφιερωμένης ζωῆς σὲ σχέση μὲ τὴν ἐκπλήρωση τοῦ ὅρκου τῆς φτώχειας καὶ τὴ σημασία τῆς μαρτυρίας. Ἄν καὶ ὑπάρχουν ἀρκετὲς ἀνεξάρτητες ἐργασίες γιὰ τὴν ἀφιερωμένη ζωὴ καὶ τὴν ἐπιλογὴ γιὰ τοὺς φτωχοὺς, τὸ ἔργο αὐτὸ διαμορφώνει τὴ θέση του συνδέοντας τὰ δύο μέσα ἀπὸ τὴν ἀπάντησή του σὲ δύο θεμελιώδη ἐρωτήματα: Ὑπάρχει σύνδεση μεταξὺ τῆς ἀφιερωμένης ζωῆς καὶ τῆς ἐπιλογῆς γιὰ τοὺς φτωχοὺς; Ἀποτελεῖ ἡ ἐπιλογὴ γιὰ τοὺς φτωχοὺς θεμελιώδη διάσταση τῆς ἀφιερωμένης ζωῆς; Οἱ ἐρμηνευτικὲς, οἱ ἀναλυτικὲς καὶ οἱ θεματικὲς μέθοδοι ἐρευνας χρησιμοποιήθηκαν γιὰ νὰ καθοδηγήσουν τὴν ἀνάπτυξη αὐτῆς τῆς ἐργασίας, ποὺ ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἀφιερωμένη ζωὴ ἔχει ἕναν θεμελιώδη χῶρο γιὰ τοὺς φτωχοὺς, βασισμένο στὸν ὅρκο τῆς φτώχειας καὶ στὴν ἀναγκαιότητα τῆς μαρτυρίας τοῦ Χριστοῦ, τὸν ὁποῖο ἔχουν ἐπιλέξει νὰ ἀκολουθήσουν στενότερα.

Ἀκολουθεῖ ἡ στήλη «Κείμενα καὶ Γλωσσάρια», ὅπου δημοσιεύεται ἡ βιβλιοκρισία τοῦ Javier Antolín Sánchez, μὲ θέμα: “A vueltas con la Esperanza” [σσ. 193-216], στὴν ὁποία ὁ σ. παρουσιάζει τὸ βιβλίο τοῦ Byun-Chul Han, *El Espíritu de la esperanza. Contra la sociedad del miedo*, Herder, Barcelona 2024, ἐπιμένοντας ἡ καὶ ἐνισχύοντας ὁρισμένους πτυχὲς τῆς χριστιανικῆς ἐλπίδας, ἐνάντια στὴν κοινωνία τοῦ φόβου, ποὺ δὲν ἔχουν ἀναδειχθεῖ ἐπαρκῶς.

Τὸ τεῦχος ὁλοκληρώνεται μὲ τὴν καθιερωμένη στήλη τῶν βιβλιοκρισιῶν προσφάτως δημοσιευμένων μονογραφιῶν [σσ. 217-225] καὶ μὲ τὸν κατάλογο τῶν βιβλίων ποὺ παρελήφθησαν ἀπὸ τὸ περιοδικό [σ. 227].

Revue Biblique, τόμ. 132, τεύχ. 2 (2025)

Τὸ δεῦτερο τεῦχος τῆς περιοδικῆς ἔκδοσης τῆς Γαλλικῆς Βιβλικῆς καὶ Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς στὴν Ἱερουσαλὴμ γιὰ τὸ 2025 ἀνοίγει μὲ τὸ ἄρθρο τοῦ Yigal Bloch: “Kiyyōr ‘Laver’: An Urtian Loanword in Biblical Hebrew and its Historical Implications” [σσ. 161-183], στὸ ὁποῖο ὁ σ. διερευνᾷ τὸν βιβλικὸ ἐβραϊκὸ ὄρο *kiyyōr* «νιπτήρας» – δάνειο ἀπὸ τὸ οὐραρτινὸ *kiri* «μεταλλικὸ σκεῦος, κύπελλο» μέσῳ

τοῦ ἀκκαδικοῦ *kiṣru*. Ἡ πιθανὴ χρονολογία γιὰ τὸν δανεισμό του εἶναι τὰ τέλη τῆς βασιλείας τοῦ Τιγκλάθ Πιλεσέρ Γ' καὶ τοῦ Ἀχαζ, μεταξὺ τοῦ 732 καὶ τοῦ 727 π.Χ. Τὸ κείμενο ἐξετάζει τὶς συνέπειες αὐτοῦ τοῦ ἱστορικοῦ πλαισίου γιὰ τὴ χρονολόγησιν τῶν βιβλικῶν πηγῶν ποὺ περιέχουν σχεδὸν ὅλες τὶς ἐμφανίσεις τοῦ *kiyyōr* – Α' Βασ. 7, μέρος τῆς ἀφήγησιν γιὰ τὸν Ναὸ τοῦ Σολομώντα, καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς κατασκευῆς τῆς Σκηνῆς στὴν ἱερατικὴ πηγὴ τῆς Πεντατεύχου (Εξ. 25-31, 35-40).

Παραμένοντας στὸν χώρὸ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἔχουμε τὴ μελέτη τοῦ Baptiste Sauvage, O.C.D., μὲ τίτλο: «Le cycle d'Élie a-t-il influencé la formation littéraire des traditions mosaïques dans la Tora? Première exploration d'une hypothèse rédactionnelle» [σσ. 184-206]. Σὲ αὐτὴ ὁ σ. στέκεται στὴ γενικὰ ἀποδεκτὴ θέση ὅτι ὁ κύκλος τοῦ Ἡλίου ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὶς παραδόσεις ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν Μωυσῆ. Ἀπὸ συγχρονικὴ ἀποψη, τίποτε δὲν θὰ μπορούσε νὰ εἶναι πιὸ σίγουρο, τὴν στιγμὴ ποὺ ἀπὸ διαχρονικὴ θέση ἡ ἀποψη αὐτὴ εἶναι πιὸ εὐθραυστη ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται. Διασταυρώνοντας ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ συγκριτικὰ κριτήρια, τὸ παρὸν ἄρθρο δείχνει πὼς ἡ ὑπόθεσις τῆς ἐπιρροῆς τοῦ κύκλου τοῦ Ἡλίου στὴ διαμόρφωσιν τῶν μωσαϊκῶν παραδόσεων τῆς Τορά –δευτερονομιστικῶν καὶ ἱερατικῶν– ἀξίζει νὰ ληφθεῖ σοβαρὰ ὑπ' ὄψιν.

Ἐν συνεχείᾳ, ἀκολουθεῖ τὸ ἄρθρο τοῦ Ludwig Beethoven J. Noya, μὲ θέμα: “‘To Do the Sabbath’: Reassessing the Sabbath Laws (Exodus 31:12-17 & 35:1-3)” [σσ. 207-218], στὸ ὁποῖο ὁ σ. τοποθετεῖ τοὺς νόμους τοῦ Σαββάτου στὰ ἐδάφια τῆς Ἐξόδου 31, 12-17 καὶ 35, 1-3 στὰ ἄμεσα λογοτεχνικὰ τους συμφραζόμενα: Ἀπὸ τὴ μιὰ θέτει τὰ ἐπεισόδια τοῦ Χρυσοῦ Μόσχου καὶ τῆς Ἀνανέωσης τῆς Διαθήκης (Εξ. 32-34), καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὸ ἐγχειρίδιο κατασκευῆς τῆς Σκηνῆς τοῦ Μαρτυρίου (Εξ. 25-31 καὶ 35-40). Ὑπὸ τὸ πρίσμα αὐτοῦ τοῦ πλαισίου, στὸ παρὸν ἄρθρο ὁ σ. προτείνει τὴν ἐπανερμηνείαν αὐτῶν τῶν νόμων τοῦ Σαββάτου, καθὼς δὲν ἀφοροῦν τόσο τὴ φυσικὴ ἀνάπαυλα ὅσο τὴ διασφάλισιν τῆς ροῆς τῶν πόρων καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν μακριὰ ἀπὸ τὴ συνηθισμένη ἢ οἰκιακὴ ἐργασία τῶν ἀνθρώπων καὶ τὶς παράνομες λατρευτικὰς πρακτικὰς πρὸς τὸν YHWH (Γιαχβέ) καὶ τὴ λατρεία.

Ἡ ἐπόμενη μελέτη τοῦ τεύχους ἀνήκει στὸν (†) Étienne Nodet, O.P., μὲ τίτλο: «Sur la datation des Chroniques» [σσ. 219-234], στὴν ὁποία ὁ σ. σημειώνει ὅτι εἶναι ἀπαραίτητο νὰ διαχωρίσουμε τὰ Α' - Β' Χρονικῶν ἀπὸ τὸ τμήμα Ἑσδρας-Νεεμίας: ἐκτὸς ἀπὸ τὴ διαφορὰ ὕφους, τὸ πρῶτο προβλέπει ἕνα λαμπρὸ μέλλον γιὰ τὶς δώδεκα φυλὲς τοῦ Ἰσραὴλ γύρω ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλὴμ, μὲ μίαν λατρεία τοῦ Ναοῦ προστατευμένη ἀπὸ ἕναν ἡγεμόνα, ἐνῶ γιὰ τὸ δεύτερο τὸ Ἰσραὴλ περιορίζεται στοὺς ἐπαναπατρισθέντες ποὺ ἀνήκουν στὸν Ἰούδα καὶ τὸν Βενιαμίν. Στὴν πραγματικότητά, ἡ ἱστορικὴ δημογραφία ποὺ παρέχει ἡ ἀρχαιολογία δείχνει ὅτι ὁ χρονικογράφος προσπάθησε νὰ δώσει ἕνα βιβλικὸ ὑπόστρωμα στὴν πολιτικὴ ἐπέκτασιν τῶν Ἀσμοναίων, ἡ ὁποία ἔγινε σαφέστερη μὲ τὴν καταστροφὴ τοῦ ναοῦ τοῦ Γαριζὶν ἀπὸ τὸν ἀρχιερέα Ἰωάννη Ὑρκανὸ γύρω στὸ 111 π.Χ. καὶ τὴν πολιτικὴ ἐξαφάνισιν τῶν Σαμαρειτῶν.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ πεδίο τῆς Καινῆς Διαθήκης, δημοσιεύεται τὸ ἄρθρο τοῦ Olegs Andrejevs μὲ τίτλο: “Πρωτὸ ἔννυχον λίαν ἀναστάς ἐξῆλθεν (Mark 1, 35; 16, 2, 9Α)”

[σσ. 235-256], στο οποίο ο σ. παρατηρεί ότι ήδη από τη δεκαετία του 1960 αρκετοί μελετητές έχουν προτείνει την ύπαρξη μιάς σκόπιμης σύνδεσης μεταξύ του *Κατὰ Μᾶρκον* 1, 35 και του 16, 1-8, όπως πρόσφατα το 2006 έδειξε ο M. E. Boring. Αντίθετα, άλλοι έχουν εκφράσει σκεπτικισμό με σαφώς διατυπωμένες αντιρρήσεις, όπως ο R. H. Gundry το 1993. Στην ανάλυσή του, ο Boring δὲν απάντησε στις παρατηρήσεις του Gundry. Το ερώτημα είναι πόσο βάσιμες είναι οι αντιρρήσεις που έχουν διατυπωθεί κατά της υπόθεσης αὐτῆς; Για τὸν λόγο αὐτόν, στὴν παρούσα μελέτη τὸ *Κατὰ Μᾶρκον* 1, 35 ἐξετάζεται ἀπὸ τρεῖς ὀπτικές γωνίες: Πρῶτον, ἐξετάζοντας τὸν τελευταῖο αἰῶνα τῆς ἐπιστήμης, ἐκτιμᾶται ἂν τὸ *Μᾶρκ.* 1, 35 εἶναι πιθανότερο νὰ εἶναι παραδοσιακὸ ἢ συντακτικὸ. Δεύτερον, ἡ χρῆση τοῦ ὅρου *πρωτῶ* ἀπὸ τὸν Μᾶρκο, ποὺ ὑποδηλώνει τὴν τέταρτη νυχτερινὴ βάρδια στὸ 13, 35 καὶ βελτιώνεται στὸ εὐαγγέλιο μόνο στὸ 1, 35 (*πρωτῶ ἔννυχθα λίαν*) καὶ στὸ 16, 2 (*λίαν πρωτῶ*), λαμβάνει ιδιαίτερη προσοχή. Τρίτον, τὸ *Μᾶρκ.* 1, 35 ἐξετάζεται μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς κλασικῆς ἀφηγηματολογίας. Τὸ συμπέρασμα στὸ ὁποῖο καταλήγει ὁ σ. εἶναι ὅτι τὸ *Μᾶρκ.* 1, 35 εἶναι πιθανότατα μία συντακτικὴ δημιουργία τοῦ εὐαγγελιστῆ, μοιράζεται ἀποκλειστικὰ μετὰ τὸ 16, 2 τὸ πλαίσιο τοῦ πρώιμου τμήματος τῆς τέταρτης νυχτερινῆς βάρδιας τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ἑβδομάδας καὶ εἶναι πιθανὸ νὰ προορίζεται ὡς προαναγγελία τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ.

Περνώντας στὸν χῶρο τῆς Ἀρχαιολογίας ἔχουμε δύο μελέτες: Ἡ πρώτη τοῦ Israel Finkelstein, με θέμα: “Radiocarbon Dating Jerusalem: Methodological and Historical Comments” [σσ. 257-264], παρουσιάζει τὰ ἀποτελέσματα ἑνὸς ὁλοκληρωμένου προγράμματος ραδιοχρονολόγησης στὴν Ἱερουσαλήμ. Ὁ σ. σχολιάζει τὶς μεθοδολογικὲς δυσκολίες στὴ ραδιοχρονολόγηση δειγμάτων ἀπὸ τὴν περιοχὴ καὶ ἀσχολεῖται μετὰ τὶς ἱστορικὲς παρατηρήσεις ποὺ προτείνουν οἱ συγγραφεῖς. Ἡ δευτέρη μελέτη εἶναι τοῦ Michael Press, με τίτλο: “The Nazareth Inscription and the Antiquities Trade of Late Ottoman Palestine” [σσ. 265-282], στὴν ὁποία ὁ σ. παρατηρεῖ ὅτι ὁ μεγάλος ὄγκος μελετῶν σχετικὰ μετὰ τὴν Ἐπιγραφὴ τῆς Ναζαρέτ ἀπὸ τὸ 1930 καὶ ἐντεῦθεν δὲν ἔχει καταλήξει σὲ συμφωνία σχετικὰ μετὰ τὴν ἀκριβῆ χρονολογία καὶ τὸ ἱστορικὸ τῆς πλάσιο. Τὰ τελευταῖα χρόνια ὁ Kyle Harper ἔχει ὑποστηρίξει ἐναλλαξὶ ὅτι πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴ Ναζαρέτ ἢ τὴν περιοχὴ τῆς –καὶ νὰ συνδέεται πιθανῶς μετὰ τοὺς πρώτους Χριστιανούς– ἢ ὅτι τοποθετήθηκε στὸ νησί τῆς Κῶ ὡς ἀπάντηση στὴ βεβίλωση τοῦ τάφου ἑνὸς τοπικοῦ τυράννου. Ἐστιάζοντας στὸ ἐμπόριο ἀρχαιοτήτων τῆς ὕστερης ὀθωμανικῆς Παλαιστίνης, ὁ σ. ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ πιθανότατα ἐστάλη ἀπὸ ἕναν ἔμπορο τῆς Ναζαρέτ, ἀλλὰ ὅποιαδήποτε περαιτέρω πληροφορία ἔχει χαθεῖ ὀριστικά.

Ἀκολουθεῖ τὸ ἀρχαιολογικὸ σημείωμα τοῦ Gideon Hadas με τίτλο: “Why were the Roofs of the Buildings in the Masada Dismantled?” [σσ. 283-289] καὶ οἱ κριτικὲς [σσ. 290-302].

Τὸ τεῦχος ὁλοκληρώνεται μετὰ τὴν καθιερωμένη στήλη τῶν βιβλιοκρισιῶν σὲ προσφάτως δημοσιευμένες μονογραφίες ἀπὸ τὸν χῶρο τῶν Βιβλικῶν Σπουδῶν [σσ. 303-314] καὶ μετὰ τὸν κατάλογο τῶν βιβλίων ποὺ παρελήφθησαν ἀπὸ τὸ περιοδικό [σσ. 315-317].

Journal of Early Christian Studies, τόμ. 33, τεύχ. 2 (Καλοκαίρι 2025)

Το δεύτερο τεύχος της επίσημης περιοδικής έκδοσης της North American Patristics Society (NAPS), που περιλαμβάνει μελέτες που καλύπτουν τόσο τη λατινική όσο και την ελληνική πατερική γραμματεία, ανοίγει με το άρθρο της Katarina Pålsson, με τίτλο: “We Are a Royal and Priestly Race”: Ethnic Reasoning in Jerome’s Views on Asceticism and the Church” [σσ. 191-219], στο οποίο ή σ. παρατηρεί ότι η έπιστημονική έρευνα τις τελευταίες δεκαετίες έχει δώσει όλο και μεγαλύτερη προσοχή στη ρητορική της φυλής και της λαϊκής ταυτότητας στην παλαιохριστιανική λογοτεχνία. Έχει αποδειχθεί πως η κατασκευή της χριστιανικής ταυτότητας γινόταν μέσω της έθνοτικής λογικής, με τους συγγραφείς να χρησιμοποιούν μεταφορές γονεϊκότητας, συγγένειας, πατρίδας και καταγωγής για να εκφράσουν τί σήμαινε να είναι κανείς χριστιανός. Οι μελέτες αυτές έχουν συνήθως επικεντρωθεί στον προ-Κωνσταντινείο χριστιανισμό και στην κατασκευή της χριστιανικής ταυτότητας σε σχέση με τους Έβραίους και τους «ειδωλολάτρες» και, σε κάποιο βαθμό, με τους «αίρετικούς» χριστιανούς. Το παρόν άρθρο προκύπτει από το έρώτημα κατά πόσον αυτή η φυλετική ρητορική έχασε την έλκυστικότητά της όταν ο χριστιανισμός κατέστη η θρησκεία της αυτοκρατορίας και ο χριστιανικός λαός ταυτίστηκε με τον ρωμαϊκό λαό. Υποστηρίζεται ότι η χριστιανική έθνοτική έπιχειρηματολογία συνέχισε να χρησιμοποιείται, αλλά επανερμηνεύθηκε και προσαρμόστηκε στις νέες συνθήκες και άτζέντες. Αυτό αποδεικνύεται από την ανάλυση της φυλετικής ρητορικής που άπαντά στα γραπτά του Ιερωνύμου της Στρίδωνος. Η ανάλυση καταδεικνύει ότι ο Ιερώνυμος χρησιμοποίησε γνωστές μεταφορές για τη διεκδίκηση της χριστιανικής λαϊκότητας. Αυτό άφορα άφ’ ενός τις όργανικές μεταφορές της καταγωγής, της γέννησης, της πατρότητας και της μητρότητας και άφ’ έτέρου τις κοινωνικές μεταφορές της πατρίδας και της ιθαγένειας. Υποστηρίζεται ότι ο Ιερώνυμος επανερμήνευσε συστηματικά αυτές τις μεταφορές προκειμένου να ύποστηρίξει την άσκητική του ιδεολογία, χρησιμοποιώντας τις για να περιγράψει μόνο τις συνθήκες των άσκητών χριστιανών, και όχι όλων των χριστιανών. Σύμφωνα με αυτήν την αντίληψη, οι άσκητές είναι αυτοί που αναγεννήθηκαν εν Χριστώ, που είναι άδελφοί και άδελφές Του και που μαζί με τους άγγέλους είναι πολίτες του ούρανού. Το κύριο μέλημα του Ιερωνύμου δέν ήταν να χαρακτηρίσει τους χριστιανούς ως κάτι διαφορετικό από τους μη χριστιανούς, αλλά να δημιουργήσει και να διατηρήσει την έσωτερική χριστιανική διαφορά, παρουσιάζοντας τους άσκητές ως άγνά μέλη του χριστιανικού γένους.

Ακολουθεί το κείμενο του Shraga Bick, με θέμα: “Living Under Monastic Law: Perfection and Obedience in John of Apamea” [σσ. 221-247], το οποίο εξετάζει τη στάση του Ιωάννου Άπαμείας, ενός χριστιανού άσκητη συγγραφέα των άρχων του 5ου αί., άπέναντι στον νόμο και στο σώμα. Το έπιχείρημα του σ., ότι η καθιέρωση του Χριστιανισμού στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και η έξάπλωση και θεσμοθέτηση του μοναχισμού, μαζί με την έμφαση που έδωσε στη σωματική άσκηση και την ύπακοή στους νόμους, αναβίωσαν παλαιά θέματα και εικόνες από την έβραιο-χριστιανική πολεμική, που χρονολογείται από τις Παύλειες έπιστολές, σχετικά με

τῇ σχέσῃ μεταξὺ τοῦ σώματος καὶ τοῦ νόμου. Ὡστόσο, στὴν περίοδο τοῦ Ἰωάννη, τὸ ἐρώτημα εἶχε ἀλλάξει: Ἐνῶ στοὺς πρώτους αἰῶνες μ.Χ. τὸ ἐπίκεντρο ἦταν ἡ νομιμότητα τοῦ ἐβραϊκοῦ νόμου καὶ τοῦ σώματος, τώρα τὸ ἐνδιαφέρον ἦταν ἡ νομιμότητα καὶ τὸ νόημα τῆς χριστιανικῆς πρακτικῆς, τῶν νόμων καὶ τῶν σωμάτων, εἴτε σὲ σχέση μὲ τὴν ἐκκλησία στὸ σύνολό της, εἴτε μὲ τοὺς «λαϊκοὺς πιστοὺς» ποὺ δὲν μποροῦσαν νὰ ἀνταποκριθοῦν στὰ αὐστηρὰ πρότυπα τοῦ μοναχισμοῦ, εἴτε μὲ τὸν ἴδιο τὸν μοναχισμό, ὁ ὁποῖος ρυθμιζόταν ὀλοένα καὶ περισσότερο ἀπὸ κανόνες τοῦ ἀσκητισμοῦ γενικὰ καὶ τοῦ σώματος εἰδικώτερα. Γιὰ τὸν λόγο αὐτόν, ὁ σ. ἐπισημαίνει ὅτι ὁ Ἰωάννης χρησιμοποίησε τὶς παύλεις διακρίσεις μεταξὺ νόμου καὶ ἐλευθερίας, σώματος καὶ πνεύματος, προκειμένου νὰ καθιερώσει μίαν ἐσωτερικὴ χριστιανικὴ ἱεραρχία μεταξὺ διαφορετικῶν ἐπιπέδων πιστῶν. Τοποθετώντας τοὺς λαϊκοὺς ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀσκητὲς χριστιανοὺς σὲ χαμηλότερο στάδιο τῆς πνευματικῆς του κλίμακας, ὁ Ἰωάννης ἐπεδίωξε νὰ ἐπικρίνει ὅσο καὶ νὰ νομιμοποιήσει τὴ σωματικὴ χριστιανικὴ πρακτικὴ καὶ τὴ μοναστικὴ ὑποταγὴ στοὺς νόμους. Ἡ ἀμφίσημη στάσις τοῦ Ἰωάννη ἀπέναντι στὸν χριστιανικὸ νόμο καὶ τὴ σωματικὴ πρακτικὴ καταδεικνύεται περαιτέρω μέσῳ τῆς καινοτόμου ἐκκλησίᾱς του στὸν ἐβραϊκὸ νόμο καὶ τὴν πρακτικὴ, οἱ ὁποῖες χρησιμεύουν ὡς πρότυπο μιᾶς νόμιμης, ἀλλὰ κατώτερης λατρείας. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοια, ἡ σχετικὰ θετικὴ ρητορικὴ χρῆσις τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἀπὸ τὸν Ἰωάννη ἀποτελεῖ ἐξάιρεση, σὲ σύγκριση μὲ τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ὕστερου ἀρχαίου χριστιανικοῦ λόγου γιὰ τὸ σῶμα καὶ τὸν νόμο, καὶ τὴ χριστιανικὴ ἀντιεβραϊκὴ λογοτεχνία.

Ἐν συνεχείᾳ, ἀκολουθεῖ ἡ μελέτη τοῦ Yonatan Moss, μὲ τίτλο: “Severus of Antioch on Gender: The Evidence of his *Cathedral Homilies*” [σσ. 249-273], στὴν ὁποία ὁ σ. διερευνᾷ τὴ σκέψη καὶ τὶς θέσεις τοῦ κορυφαίου ἀντιχαλκηδόνιου θεολόγου Σεβήρου, ὁ ὁποῖος διετέλεσε πατριάρχης Ἀντιοχείας γιὰ λιγώτερο ἀπὸ ἑξὶ χρόνια (512-518), προτοῦ ἐκδιωχθεῖ ἀπὸ τὸν Χαλκηδόνιο αὐτοκράτορα Ἰουστίνο Α'. Οἱ 125 Ὁμιλίαι ἐπιθρόνιοι τοῦ Σεβήρου, ποὺ ἐκφωνήθηκαν στὰ ἐλληνικά, σώζονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὰ συριακά, τὴ γλῶσσα τῆς Συριακῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία υἱοθέτησε τὸν Σεβήρο ὡς τὸν ἰδρυτὴ της. Ἡ ἐξέταση αὐτοῦ τοῦ σώματος ὁμιλιῶν ἀποκαλύπτει τὴν πρωτότυπη ἀποψη τοῦ Σεβήρου γιὰ τὸ φύλο καὶ τὴ θετικὴ του στάσις ἀπέναντι στίς γυναῖκες, στὸ παρελθὸν καὶ στὸ παρόν. Ὁ Σεβήρος προτείνει αὐτὸ ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ὀνομασθεῖ «διαχρονικὸ» μοντέλο τοῦ φύλου. Ἐν ἀντιθέσει μὲ ἓνα «συγχρονικὸ» μοντέλο ποὺ βασίζει τὶς διακρίσεις τῶν φύλων στὴν ἀνατομικὴ του μορφὴ σὲ κάθε δεδομένη χρονικὴ στιγμὴ, στὸ διαχρονικὸ μοντέλο τοῦ Σεβήρου οἱ διακρίσεις τῶν φύλων ἀποσυνδέονται ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ φύλο καὶ ἀντ' αὐτοῦ βασίζονται στίς ἀλλαγὰς στὸν χρόνο. Ὑπάρχουν περίοδοι στὴν ἱστορία ὅπου ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι γυναῖκες καὶ περίοδοι ὅπου ὅλοι εἶναι ἄνδρες. Τὸ διαχρονικὸ μοντέλο φύλου τοῦ Σεβήρου συνδέεται μὲ τὴν ἐκτίμησή του γιὰ τὶς «βιολογικὲς» γυναῖκες τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος, τὶς ὁποῖες ἐξυμνεῖ, καὶ μὲ τὸ ἔνθερμο ἐπιχειρήμα του ἐναντία στοὺς κοινωνικὰ καὶ παραδοσιακὰ ἀποδεκτοὺς περιορισμοὺς κατὰ τῆς συμμετοχῆς τῶν γυναικῶν σὲ ὀρισμένα μέρη τῆς Λειτουργίας. Ἔτσι, ἡ παρούσα μελέτη διερευνᾷ τὸ περίγραμμα, τὶς διακλαδώσεις καὶ τοὺς περιορισμοὺς τῆς καινοφανοῦς θεώρησης τοῦ Σεβήρου γιὰ τὸ φύλο, τὶς γυναῖκες καὶ τοὺς ἄνδρες, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ ἔργο του Ὁμιλίαι ἐπιθρόνιοι.

Ἀκολούθως δημοσιεύεται τὸ ἄρθρο τοῦ Andrew J. Summerson: “An Infallible Theologian?: Understanding Gregory Nazianzen’s Authority in Maximus the Confessor” [σσ. 275-303], στὸ ὁποῖο ὁ σ. ἐπισημαίνει ὅτι ὁ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς ἀποκαλύπτει τίς πιὸ ἐκτεταμένες θεολογικὲς τοῦ ὑποθέσεις στὸ εἶδος τοῦ σχολιασμοῦ, μία πρακτικὴ ποὺ δὲν ἔχει μελετηθεῖ ἐπαρκῶς καὶ εἶναι ἐν μέρει παρεξηγημένη. Γιὰ νὰ κατανοηθοῦν οἱ λόγοι αὐτῆς τῆς προσέγγισης, ἡ παροῦσα μελέτη ἐπιστᾷ τὴν προσοχὴ στὶς τεχνικὲς τῆς φιλοσοφικῆς σχολιαστικῆς παράδοσης, μὲ τίς ὁποῖες ὁ Μάξιμος σχετίζει τὸν Γρηγόριο Ναζιανζηνό. Ὅπως καὶ οἱ μεσοπλατωνικὲς καὶ νεοπλατωνικὲς ἀπόψεις γιὰ τὸν Πλάτωνα, ἔτσι καὶ ἡ ἀνάλυση τοῦ Μαξίμου ξεκινᾷ μὲ τὴν παραδοχὴ ὅτι ὁ Γρηγόριος ἔχει δίκιο. Αὐτὴ ἡ ὑπόθεση περιλαμβάνει ἐρμηνευτικὲς στρατηγικὲς γιὰ τὴν κατανόηση τῶν αὐθεντικῶν γραπτῶν. Ὡς αὐθεντία γιὰ τὸν Μάξιμο, τὸ σῶμα (*corpus*) τοῦ Γρηγορίου εἶναι ἐσωτερικὰ συνεπές. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ γνώση τοῦ εὐρύτερου σώματος (*corpus*) ἀποσαφηνίζει ἀσαφῆ χωρία, ἐνῶ πρέπει ἐπίσης νὰ εἶναι σύμφωνο μὲ τὴν ἀρχαία σοφία τῶν γραφῶν. Ὁ Γρηγόριος ὡς «θεολόγος» ὑπόκειται στὶς ἴδιες στρατηγικὲς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας γιὰ τὴν ἐξαγωγή νοήματος ἀπὸ τὰ ἀσαφῆ κείμενά του. Τὴν ἴδια στιγμὴ, ὁ Γρηγόριος ὡς αὐθεντία πρέπει νὰ ἐναρμονίζεται μὲ ἄλλες αὐθεντίες, ὅπως ὁ Διονύσιος. Ἡ ἐνασχόληση τοῦ Μαξίμου μὲ τὸν Γρηγόριο μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν προωθεῖ τὴ συνύπαρξιν τοῦ κηρύγματος καὶ τῆς μεταφυσικῆς, οὐσιωδῶν στοιχείων τῆς χριστιανικῆς θεολογικῆς γραμματείας.

Τὸ τεῦχος ὁλοκληρώνεται μὲ ἓνα κείμενο ποὺ καταπιάνεται μὲ ὀπτικὲς καὶ θέσεις τοῦ χριστιανικοῦ φεμινισμοῦ τῆς Christine Luckritz Marquis, μὲ τίτλο: “Better Off Dead?: Violence, Women, and Late Ancient Asceticism” [σσ. 305-334], στὸ ὁποῖο ἡ σ. παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ ἐνασχόληση μὲ τὴν ἀγιογραφία ἔχει ἐπισημάνει τὴ δυναμικὴ σχέσιν μεταξὺ τῶν κόσμων ποὺ φαντάζονται αὐτὰ τὰ κείμενα καὶ τῆς κατασκευῆς τῆς κοινοτικῆς ταυτότητος. Στὸ πλαίσιο αὐτῶν τῶν κοινοτικῶν φαντασιώσεων, οἱ ρητορικὲς κατασκευὲς εἶχαν τὴν τάσιν νὰ περιλαμβάνουν συγκεκριμένους μορφὲς βίας πρὸς τίς γυναῖκες ἢ τὰ ἄτομα ποὺ θεωροῦνταν γυναῖκες: ἀσθένεια, ἀκραῖο πόνος ἢ ἀκόμη καὶ θάνατος. Σὲ αὐτὸ τὸ ἄρθρο διερευνᾶται ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον οἱ μοναστικὲς συναντήσεις μὲ γυναῖκες ἢ τράνς μοναχοὺς ἀποδίδονταν στὰ ἀσκητικὰ κείμενα. Συγκεκριμένα, ὅταν μία γυναῖκα ἢ ἓνας διεμφυλικὸς μοναχὸς βρισκόταν κοντὰ ἢ ἐν μέσῳ μιᾶς ἀνδρικῆς κοινότητος, μπορούσε σύντομα νὰ ἀρρωστήσῃ, νὰ βιασθεῖ ἢ νὰ βρεθεῖ νεκρὸς/-ή. Παλεύοντας μὲ τίς πολιτισμικὲς λογικὲς ποὺ ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ καλύτερη γυναῖκα ἢ ἡ διεμφυλικὴ μορφή σὲ μία ἀσκητικὴ κοινότητα εἶναι μιὰ πληγωμένη ἢ νεκρή, αὐτὸ τὸ ἄρθρο ὑποστηρίζει ὅτι τέτοιες στιγμὲς ἀποκαλύπτουν πῶς οἱ ἄνδρες μοναχοί-συγγραφεῖς δημιουργοῦσαν καὶ ἀστυνόμευσαν τὰ ὅρια τῆς ἀνδρικῆς μοναστικῆς κοινότητος καταρρίπτοντας τίς διακρίσεις μεταξὺ γυναικῶν καὶ διεμφυλικῶν μοναχῶν, φανταζόμενοι τὴ βία (συμπεριλαμβανομένης ἐνίοτε καὶ τῆς θεϊκῆς βίας) ἐναντίον αὐτῶν τῶν εὐάλωτων μορφῶν.

Τέλος, τὸ τεῦχος κλείνει μὲ τίς καθιερωμένες βιβλιοκρισίες σὲ προσφάτως δημοσιευμένες μονογραφίες ποὺ ἀφοροῦν τὴν πρώτην χριστιανικὴν γραμματεία καὶ συγκεκριμένα: α) τοῦ Marcus Plested γιὰ τὸ βιβλίον τῆς Sarah Gador-Whyte, *Theology*

and Poetry in Early Byzantium: The Kontakia of Romanos the Melodist, Cambridge University Press, Cambridge 2017 (pb 2021) [σσ. 335-336], β) τῆς Niki Kasumi Clements γιὰ τὸ βιβλίο τῶν Petre Guran and David A. Michelson (eds.), *Faith and Community around the Mediterranean: In Honor of Peter R. L. Brown*, [Études Byzantines et Post-Byzantines, Nouvelle série 1], Herlo Verlag, Heidelberg 2019 καὶ τοῦ Peter Brown, *Journeys of the Mind: A Life in History*, Princeton University Press, Princeton 2023 [σσ. 337-340], γ) τοῦ J. Warren Smith γιὰ τὸ βιβλίο τοῦ John Behr, *Gregory of Nyssa: On the Human Image of God*, [Oxford Early Christian Texts], Oxford University Press, Oxford 2023 [σσ. 341-343], δ) τοῦ Pui Him Ip γιὰ τὸ βιβλίο τοῦ Justin J. Lee, *Origen and the Holy Spirit*, [Forschungen zur Kirchen-und Dogmengeschichte 124], Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2023 καὶ τὸ βιβλίο τοῦ Micah M. Miller, *Origen of Alexandria and the Theology of Holy Spirit*, [Oxford Early Christian Studies], Oxford University Press, Oxford 2024 [σσ. 343-347], ε) τοῦ Alberto Ferreiro γιὰ τὸ βιβλίο τοῦ Diego Piay Augusto, *Priscillian: The Life and Death of a Christian Dissenter in Late Antiquity*, transl. by Jon Brokenbrow in collaboration with Harry D. Godfrey and Patricia A. Argüelles Álvarez, Gorgias Press, Piscataway, NJ 2024 [σσ. 347-349], στ) τῆς Kate Kleinkopf γιὰ τὸ βιβλίο τῶν Shayna Sheinfeld, Juni Hoppe, and Kathy Ehrensperger (eds.), *Constructions of Gender in Religious Traditions of Antiquity*, Lexington Books / Fortress Academic Press, Lanham 2024 [σσ. 349-350] καὶ ζ) τῆς Annemaré Kotze γιὰ τὸ βιβλίο τοῦ Johannes van Oort, *Augustine's Confessions: Ten Studies*, [Vigiliae Christianae, Supplements 182], Brill, Leiden 2024 [σσ. 351-353].

Ἐλευθέριος Περρωτῆς